

Нысанбекова Л.¹, Сайрамбаева Ж.², Тоқтыбеков Т.³

¹Phd докторанты, e-mail: Nysanbekova.Lazzat@kaznu.kz

²заң ғылымдарының кандидаты, профессоры м.а., e-mail: Sairambaeva.Zhuldyz @kaznu.kz
халықаралық қатынастар факультеті, халықаралық құқық кафедрасы,
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

³заң ғылымдарының кандидаты, доценті м.а., Нархоз университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: toktybekov.prok@mail.ru

**ЖЕКЕ ТҰЛҒАЛАРДЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚСУБЪЕКТІЛІГІНІҢ
МӘНІН ЖАҢА КЕШЕНДІ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚҰБЫЛЫС РЕТІНДЕ
ТҮСІНІГІНЕ ЖАЛПЫ ТЕОРИЯЛЫҚ КӨЗҚАРАСТАР**

Халықаралық құқықта маңызды сұрақтың бірі – құқықтық мәртебе туралы. Құқықтың жалпы теориясында адам құқықтары концепциясының бекітілуіне байланысты түпкілікті зерттеленді. Ғалымдар оның қатарына адамдардың бостандықтары қосылатын, құқықтар мен міндеттердің жиынтығы болып табылады деген келісімге келді. Бұл өз кезегінде теорияның маңыздылығы аталғандардан кем түспейтін тағы бір сұрақтың – тұлғаның құқықтың мәртебесінің заңи мазмұнын анықтау және оның құқықсубъектілікпен арақатынасы – шешіміне шындап жақындауға мүмкіндік берді. Сонымен қатар, осы халықаралық құқықта кейбір елеулі әрекеттер жасалды, яғни жеке тұлғалардың құқықабілеттігін анықтау, бірақ теориялық тұрғыда бұл мәселе жеткілікті толық зерттелмеген. Яғни ғалымдар арасында халықаралық құқықта тұлғаның құқықтық мәртебесі туралы әр түрлі пікірлер бар. Авторлар осы саладағы құқықтық доктринаны талдау арқылы, өздерінің алдарына мақсат қойды, осы мәселенің ағымдағы зерттеуі арқылы түсініктеме беру. Сондықтан, бұл мақалада халықаралық құқықта жеке тұлғаны субъект ретінде тану арқылы кешенді түрде қарастырып, бірнеше теоретикалық көзқарастарына тоқталды. Біріншіден, бұл мақалада қазіргі заманға сай халықаралық құқықта пайдаланылатын терминдерге көңіл аудардық, оның әр түрлі бағытталған түрдегі мәні мен түсінігін анықтау қажет болды, сол арқылы жеке тұлғаның құқықтық мәртебесін анықтады.

Түйін сөздер: индивид, жеке тұлға, халықаралық құқық субъектісі, құқықсубъектілік.

Nysanbekova L.¹, Sairambaeva Zh.², Toktybekov T.³

¹PhD student, e-mail: Nysanbekova.Lazzat@kaznu.kz,

²Candidate of Juridical Sciences, acting Associate Professor, e-mail: Sairambaeva.Zhuldyz @kaznu.kz
Department of International Law, Faculty of International Relations

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
³Candidate of Juridical Sciences, acting Associate Professor,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: toktybekov.prok@mail.ru

**General theoretical views of the understanding
of the international legal personality of individuals as a complex phenomenon**

In international law, an important issue remains the question of the legal status, which was elaborated in more detail in connection with the statement in the general theory of law of the concept of human rights. Scientists have agreed that it consists of a set of rights and duties to which human freedoms are added. This, in turn, made it possible to come close to resolving another equally important problem in the theory of the legal status of a person and its relationship with the legal personality. In this direction, a common understanding was reached that the term legal status has a broader meaning than the notion of rightness. It should be recognized that, in theory, this problem is not sufficiently complete, although some significant attempts have already been made in this direction. Despite the fact that the topic of the

field of international law seems to be explored concerns both the status and the legal status of the individual in international law, the authors, analyzing legal doctrines in this direction, set a goal in clarifying how the study of this problem is currently, therefore this The article was aimed primarily at finding out what constitutes the basis of the legal position of an individual. First and foremost, the article focused on the ponderous attitude of scientists and proceeding from this, they tried to reveal the essence and meaning of each of them. And, also, to determine the legal status of the individual in question.

Key words: individual, natural person, subject of international law, legal personality

Нысанбекова Л.¹, Сайрамбаева Ж.², Токтыбеков Т.³

¹Phd докторант, e-mail: Nysanbekova.Lazzat@kaznu.kz

²кандидат юридических наук, и.о. профессора, e-mail: Sairambaeva.Zhuldyz@kaznu.kz
кафедра международного права, факультет международных отношений,
Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

³кандидат юридических наук, и.о. доцента, Университет Нархоз,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: toktybekov.prok@mail.ru

Общие теоретические взгляды понимания международной правосубъектности физических лиц как комплексного явления

В международном праве важным вопросом остается вопрос правового статуса, который более детально был проработан в связи с утверждением в общей теории права концепции прав человека. Ученые достигли согласия о том, что он заключается в совокупности прав и обязанностей, к которым добавляют и свободы человека. Это, в свою очередь, позволило вплотную приблизиться к решению еще одного не менее важного вопроса в теории правового статуса лица и его соотношение с правосубъектностью. В этом направлении было достигнуто общее понимание, что термин «правовой статус» имеет более широкое значение, чем понятие «правосубъектность». Следует признать, что в теории эта проблема не является достаточно завершенной, хотя уже были сделаны некоторые значительные попытки в этом направлении. Несмотря на то, что тема в области международного права кажется исследованной касательно как статуса, так и правового положения личности в международном праве, авторы, анализируя правовые доктрины в этом направлении, ставили цель в прояснении, как обстоит изучение данной проблемы в настоящее время. Поэтому данная статья была направлена, прежде всего, на выяснение того, что составляет основу правового положения физического лица. В первую очередь, в статье акцентировали внимание на разнообразии мнений ученых, и, исходя из этого, попытались раскрыть суть и смысловое значение каждого из них, а также определить правовой статус рассматриваемого физического лица.

Ключевые слова: индивид, физическое лицо, субъект международного права, правосубъектность.

Кіріспе

Құқық тарихтың ағымымен пайда болатын, жойылатын және оның субъектілері мәртебесіне ұмтылатын адамдар бірлестігінің барлық мүмкін болатын нысандарын алдын ала болжай алмайды. Құқық субъектісінің әлеуметтік құрылымын саралайтын нақты және дағдыланған құқықтық критерийлердің болмауы құқықсубъектілік институтының негізгі осалдығы мен артықшылығын – уақытқа тәуелділігін білдіреді.

Уақыт жаңа дүниетаным, жаңа идеялар, жағдайлар мен міндеттерді алып келеді. Және қандай да бір тұлғаны не олардың бірлестігін құқықсубъектілі деп тану, ең алдымен, олардың өздеріне тәуелді бола бастайды. Бұл саланың дамуының Т.Д. Матвеева атап өткен тағы бір заңдылығы бар: «Адам болып табылмайтын тұлғаларды жасау бойынша ада-

ми қатынастардың тұрақты күрделенуіне бағынатын дамудың белгілі бір деңгейіне жеткен әр құқық жүйесі» (Матвеева, 2015: 403-411).

Осындай жағдайда құқық субъектілері дамуының көптеген мүмкін болатын мәселелерін алдын алудың тиімді жолы құқықсубъектіліктің толыққанды теориясының болуы болып табылады. Ол абстрактілі деңгейде құқық субъектісінің заңи мәнін түсіндіреді, А.И. Ковлер түсіндіргендей «жеке қабілеттерді тиімді анықтауды қамтамасыз ететін жеке тұлғалардың бір-біріне қатысты әділетті институционалды байланыстарды жасактайды» (Ковлер, 2003:299-306). Мұндай теория эмпирикалық тәжірибеге және абстрактілі тұжырымдамаға негізделуі мүмкін. Бұл әдістердің біреуін абсолютті ету құбылыстардың бір қимасын ғана көруге мүмкіндік береді, бұл ретте ол міндетті түрде объективті түсіндіру бермеуі мүмкін, бірақ

міндетті түрде оның әрі қарай эволюциясының бағытын анықтайды.

Ғылымдағы эмпирикалық материалистік көзқарастың созылмалы абсолютизмі және оның салдары мұның ең жақсы дәлелі болып табылады. Көп таралған ойға қарамастан абстрактілі әдіс өмір ақиқатынан бөлек ғылым үшін ғылым болып табылмайды. Ол сондай-ақ жиналған тәжірибеге де негізделеді, бірақ Н. Морун мен Д.С. Демчук атап өткендей, «эмпирикалық дәлелдемелерді ұйымдастыруға... тәжірибені түсіндіру және оған тәртіпті орнату құралы ретінде тұжырымдаманы еркін орнатуға» мүмкіндік береді (Н. Морун, Д.С. Демчук, 2013:802-812). Мысалы, құқықсубъектілік институты жағдайында эмпирикалық әдісті ғана қолдану, құқық субъектілерінің алуан түрлілігі мен айырмашылықтарын ескере отырып, толықтай сәйкес бола алмайды. Бұл жағдайда эмпирикалық көзқарас не барлық субъектілерді бір субъект призмасы арқылы түсіндіруге, не олардың арасында параллель жүргізуге және оларды белгілі бір ортақ мінездемелерге келтіруге әкеп соғады. Бұл ретте әр жеке субъектінің өзіндік ерекшеліктері, бұл халықаралық құқық теориясында орын алғандай, тұжырымдаманың шегінен шығарылады.

Есесіне халықаралық құқық субъектісі теориясын жасау, осы құқықтың тиімді қызмет етуі және мақсаттарына жетуін қамтамасыз етуіне сәйкес келуі тиіс талаптарды ескере отырып, субъектілердің сипаты мен олардың алуантүрлілігінің қажеттілігін түсіндіріп қана қоймай, негіздеуге де мүмкіндік береді. Тәжірибеде, күнделікті ғылыми қызметте қандай да бір көзқарасқа жүгіну әрқашан құқықтың және түсіндірудің құқықтық дәстүрінің дамуының нақты жағдайларымен анықталатын. Себебі ақиқат абсолютті болып табылмайды және ол әрқашан екі көзқарастың қақ ортасында, оларды тепе-тең пайдалануда болады.

Бүкіләлемдік бейбітшілік күніндегі Рим Папасы Бенедикт XVI айтқан сөздері аса дәл болды: «Трансценденттік «грамматика»... әділеттілік пен ниеттестікке сәйкес, жеке әрекет пен тұлғалар арасындағы өзара байланыс үшін нормалардың жиынтығы болып табылады» (Benedict XVI). Құқықсубъектілік институтының нормалары мен оның барлық құрамдас бөліктерін қамтитын құқықтың трансценденттік грамматикасы. Сондықтан құқықсубъектіліктің мазмұны туралы сұрақты құқықтық қатынас қатысушылары арасындағы ниеттестікті нығайтпайтын әділетсіз шешу құқықтық тәртіптің

өз негіздерін бұзады. Ұлттық құқықта құқықсубъектілік институты ұзақ уақыт бойы қарқынды түрде, бірақ жалпы мемлекетпен анықталған заң шегінде дамыды. Соңғылары идеяларды, жағдайлар мен міндеттерді жинақтап, қорытатын заң шығарушының құқықтық санасымен анықталды. Бұл құқықтың жалпы теориясындағы пікірталастарды дереу болмаса да, аяқтауға мүмкіндік берді. С.В. Соколовский «құқықсубъектіліктің мәні шынайы тұлғаны қандай да бір құқықтық мәртебе иесі ететін заңи маңызды сипаттарды анықтауында» деп қорытады (С.В. Соколовский, 1997:63-81).

Ғалымдардың көпшілігі құқықсубъектіліктің құрылымына: құқыққабылеттілікті (құқықтар мен міндеттерге ие болу қабылеті), әрекетқабылеттілік (құқықтар мен міндеттерді жүзеге асыру қабылеті), деликтқабылеттілік (жауапкершілік субъектісі болу қабылеті) жатқызуға келісті. Бұл ретте практиктер арасында және ілімде мемлекет жағдайында құқыққабылеттілік пен әрекетқабылеттілік бір-біріне сәйкес келеді деген ой басым. Олар сондай-ақ мемлекеттің әрекетқабылеттігін ішінара шектеу не толығымен жою туралы ойға жол береді.

Келесі маңызды сұрақ – құқықтық мәртебе туралы – сұрақ құқықтың жалпы теориясында адам құқықтары тұжырымдамасының бекітілуіне байланысты түпкілікті зерттелді. Ғалымдар оның қатарына кейде бостандықтар қосылатын, құқықтар мен міндеттердің жиынтығы болып табылады деген келісімге келді. Бұл өз кезегінде маңыздылығы аталғандардан кем түспейтін теорияның тағы бір сұрағының – тұлғаның құқықтың мәртебесінің заңи мазмұнын анықтау және оның құқықсубъектілікпен арақатынасын шешіміне шындап жақындауға мүмкіндік берді. Бұл бағытта құқықтық мәртебе термині құқықсубъектілік ұғымына қарағанда кең мағынаға ие дейтін ортақ түсінікке қол жеткізілді, мұны Е.Г. Белькова былай түсінеді: «Тұлғаның құқықтық мәртебесі туралы айтқанда оның құқықсубъектілікке де, тұлғаның қоғамдағы не қоғамдық өмірдегі осы саласындағы құқықтық мәртебесін сипаттайтын негізгі құқықтардың белгілі бір шеңберіне де ие екендігін меңзейді» (Е.Г. Белькова, 2010). Субъектіге оның өз мәні салдарынан тән болатын негізгі құқықтар мен міндеттерден басқа, оның құқықтық қатынастарға қатысуының нәтижесінде алынатын құқықтары мен міндеттері де болады. Олардың сипатын түсіндіру үшін «осы сәтте жүзеге асырылатын құқықтар мен міндеттерді» қамтитын «құқықтық жағдай» не «жеке құқықтық мәртебе» түсінігі

қолданылады. Құқықтың жалпы теориясының баяндауында құқықсубъектілік институтының құрылымы осындай сызбалық түрге ие болады.

Теория әдістемелік негізі

Зерттеудің методологиялық әдістерінің қатарында танудың жалпығылымдық әдістері қолданды. Олар: диалектикалық, салыстырмалы құқықтық, жүйелі құрылымдық әдістер. Зерттеудің эмпирикалық әдістеріне халықаралық құқықтағы құқықсубъектілігінің қырлары мен ұлттық заңнамадағы қолданысы, ғалымдардың пікірлерін қарастыру мен салыстыру, байқау, сараптамалық байқау, өлшеу әдістерін жатқызамыз.

Дискусия және зерттеу нәтижесі

Халықаралық құқықта жағдай ең басынан күрделірек болды. Оның субъектілері мәртебесіне үміткерлер әлі күнге дейін құқықтарға қол сұғып келеді, ал мемлекетке тән бірыңғай заңдар қайнар көздерінің болмауы оларға бұл мәртебені берудің жалпы ережелері мен критерийлерін беруді қиындатады. Бұл ретте классикалық заңи әдістер мен тұжырымдаманы қолдану ұзақ уақыт бойы қолдауға ие болмады, себебі жағымсыз қорытындыларға алып келуі мүмкін болатын. Қойылған мәселелер мен оларды шешу әдістерінің тұтастығына қарамастан, халықаралық құқықтан әрқашан, ең алдымен, әр мемлекет үшін жеке әділдікті білдіретін ұлттық мүдделерді қанағаттандыратын нәтижені талап ететін.

Осының әсерінен ол жалпы құқықтық әдістер қолданылмайтын ерекше құқық болмауы мүмкін емес еді. Бұл жағдайда халықаралық құқықсубъектілік институтының дамуын екі диалектикалық талпыныс анықтап отырған. Халықаралық құқықтың әрекет етуші субъектілер жаңа субъектілердің пайда болу мүмкіндіктерін барынша шектеп отырған. Потенциалды субъектілер халықаралық құқық субъектілерін әртараптандыруды мейлінше қолдаған болатын. Халықаралық құқықсубъектіліктің алғашқы анықтамасын Г.В. фон Лейбництің есебіне қосады. Монад теориясының авторы Еуропадағы құқық субъектілері мен әділеттілік тепе-теңдігін қамтамасыз ету үшін Людовик IV мен Қасиетті Рим Империясы Императорының жалпы танылған мәртебесіне қарама-қарсы қою үшін орта неміс князьдерінің құқықтық мәртебесін негіздеу мақсатында халықаралық

құқықсубъектілік ұғымын ойлап тапты. Codex Juris Gentium Diplomaticus-та ол: «Яғни халықаралық құқықта тұлға деп басқа біреудің қамқоршылығы не билігінің субъектісі болып табылмайтындай, жария бостандықты көрсететін, бірақ өз бетімен соғыс және одақтар билігіне ие болатындар... Егер сонда оның билігі жеткілікті түрде көлемді болса, оны билеуші деп атау келісілген және оны егемендік не егеменді билік деп атайтын болады... Жеткілікті түрде әскер не шарттар арқылы халықаралық істерге белгілі бір ықпал ете алу билігіне және бостандыққа ниеттене алатындарды... егемендік билікке жатқызады» (Samuelis Ammonii, 1693).

Айтылғанның ішінен үш нәрсе бірден өзіне назар аудартады:

– халықаралық құқықтың дамуы үшін – егеменді мемлекет емес, тұлға ретінде, белгілі бір қабілетке (халықаралық құқықсубъектілікке) ие абстрактті субъект ретінде анықтау;

– халықаралық құқықсубъектілік институтының дамуы үшін – оның негізгі элементі ретінде тұлғаның қабілеттігі бастау алатын тұлға бостандығын тану;

– институттың субъектінің халықаралық қатынастарға қатысуына байланысты бөлігінің дамуы үшін, біріншіден, соғыспен қатар одаққа қатысуға билікті айту, екіншіден, шарттар бойынша одақтар жасау және үшіншіден, одақ қатысушы одақ мүшесі мемлекет қана емес болуы мүмкіндігін түсіну. Бұл мағынада мемлекеттер конфедерациясына қарсы Лейбниц олардың одағын мүшелерінің құқықтарынан бөлек құқықтары бар жаңа азаматтық тұлға деп есептеді.

Мұндай анықтама өз заманы үшін аса батыл әрі прогрессивті еді, бірақ ол еш жағдайда негізсіз болмады. Шынымен, сол кезде ізашарлармен айтылған қарама-қарсы көзқарастар мүлтіксіз негізделген және қалтқысыз болып көрінбеді. Бірақ Лейбниц үшін оның замандастарының абсолютті көпшілігі үшін олардың ұстанымдарын анықтау кезінде «егер қандай да бір рим не грециялық ақын не шешенмен расталмаса, ешбір прецеденттің құндылығы болмады» (Jones, 1945:5). Халықаралық құқықсубъектілік институтын қайта түсіну үшін талапты ғалым аса дана, қарапайым әдісті қолданды – «фактілі теорияға қарама-қарсы қойды».

Мұндай жағдайларда XIX ғасырда Е. де Ваттель дипломатиялық қызметтегі біраз қол қусырудан кейін халықаралық құқықсубъектілік анықтамасында «егеменді тұлғаны» «егеменді мемлекетке» өзгерткен кезде дәл осындай

әдісті қолданды. Сырттай қарапайым қадам осы институттың дамуында құрылымдық және келешекті өзгерістерге алып келді (Barberis J.A., 1983:169). Мемлекет ұзақ жылдарға халықаралық құқықтың одан шығатын барлық салдарымен жалғыз субъектісі болып қала берді. Екі көрнекті ғалыммен құрастырылған мұндай көзқарас осы білім саласының әрі қарайғы барлық дамуын анықтады.

XXI ғасырдың бірінші декадасындағы жағдай бойынша халықаралық құқық теориясы халықаралық құқықсубъектілік институтын екі жаңа көзқарасты ұсынды. Бірінші көзқарасқа сәйкес ол белгілі бір құқықтар мен міндеттерден тұрады. Алайда ғалымдар мен заң шығарушылардың құқықсубъектіліктің мазмұнын нақты анықтауға ұмтылуы оны құқықтар мен міндеттердің анықталған тізімімен шектеудің мүмкін еместігін көрсетті. Оларды оң кодификациялаудың көптеген талпыныстарынан тек біреуі ғана аймақтық деңгейде табысқа қол жеткізгені бекер емес. Шектеулердің болмауы сонымен қатар халықаралық құқықсубъектіліктің құрамына субъектіні құрудың легитимділігі, онда шарттық құқыққабилеттіліктің болуын қосуға мүмкіндік берді (Hickey J.E., 1997:1-18). Сондай-ақ «халықаралық құқықсубъектілік – халықаралық құқық субъектісінің оның саласындағы қызметі» деп те тұжырымдалды (Sellers M.N.S., 2005: 67-78).

Бұл көзқарастың құқықтар мен міндеттердің санына акцент жасауы құқық субъектілері бірдей, бірақ тең емес болуы мүмкін деген тұжырымдамаға негіз болды. Әрине мемлекеттерді олардың құқықтар мен міндеттердің санына, аумағы мен құзыретіне қарай заңи иерархиясын құруға талпыныстар мемлекетаралық қатынастар тарихына терең тамыр жайған. Шын мәнінде БҰҰ Жарғысын мақұлдаудан кейін мемлекеттердің егемендік теңдік қағидасын бекіту ғана бұл тәжірибеге балта шапқан болатын. Тіпті XX ғасырдың соңында мемлекеттердің теңдігі туралы норма, әйтпесе, М.В. Никонованың «мәртебеде жіктеу жоқ, мемлекеттердің халықаралық құқықтары мен міндеттерін жүзеге асырудың жіктелген режимі бар» дейтін дәлелдемені қолдану арқылы негіздеуді талап етті (М.В. Никонова, 2010: 146-153).

Алайда дәл сол БҰҰ құрылуынан кейін мұндай логика халықаралық құқықтың табиғаты бойынша ерекшеленетін әртүрлі субъектілерінің, ең алдымен, мемлекеттер мен ұйымдардың болуын негіздеу үшін бұл логика аналогия бойынша қолданылды. Сондықтан бұл көзқарасты

пайдаланудың тағы бір нәтижесі халықаралық құқықтың «ерекше», «айрықша», «функционалды», «туынды» субъектілері туралы теорияның пайда болуы болып табылады.

Халықаралық құқықсубъектілік институтын бұлай түсінудің басқа мәселелі сұрағы онымен халықаралық-құқықтық мәртебе арасындағы айырмашылықты жүргізу және олардың арақатынасын анықтаудың қиындауы болып табылады. Мысалы, жалпы мәртебенің құрылымына К.Н. Семисорова негізгі құқықтар мен міндеттерді, құқыққабилеттілікті, әрекет қабилеттілікті, артықшылықтар мен иммунитеттерді, кепілдіктерді, мәртебенің халықаралық құқықтық қорғалуын, ал жеке мәртебеге – құқықтық қатынастарға қатысу барысында пайда болатын субъективті құқықтар мен міндеттерді жатқызады (К.Н.Семисорова, 2007: 14-17)

Мемлекеттердің ғана емес, сондай-ақ үкіметаралық және қоғамдық ұйымдар, өз тәуелсіздігі үшін күресуші ұлттар, адамдардың халықаралық құқықсубъектілікті негіздеуге талпыныс Е.Г. Белькованың құқықтық мәртебені субъектінің құқыққабилеттілік көлемімен теңестіруіне себепші болды (Е.Г. Белькова, 2008: 104-108). Мұндай ұстаным оны құқықтық мәртебе ұғымы оның халықаралық құқықсубъектілігінің негізіне салына алмайды деген қорытынды жасауға алып келді. Осы қатарға В.Н. Маргиевтің халықаралық құқықсубъектілік пен құқықтық мәртебені білдіретін терминдер арасындағы еш айырмашылықты көрсетпейтін көзқарасы да жатады. Алайда ол «мемлекеттерге қарағанда барлық басқа субъектілер функционалды құқыққабилеттілікке ие» деп көрсетеді (В.Н. Маргиев, 2005: 138-143).

Қорытынды жасай отырып, бұл көзқарасты қолдаушылардың баяндауында халықаралық құқықсубъектілік материалды және салыстырмалы, саны құқыққабилеттіліктің жоғары не төмен деңгейін білдіретін нақты құқықтар мен міндеттерде болады. Олардың болмауы бұл институтты абстрактілі және функционалды емес деп саралайды. Көзқарастың кемшілігі ретінде құқықсубъектілік институтының заңи мазмұнының сарқылмайтындығын, демек, оның әр түрлі, атап айтқанда «ұлттық мүдделер үшін» түсіндірулерге ашықтығын айтуға болады.

Екінші көзқарасты халықаралық құқықсубъектілік – субъектінің құқықтарының өзін емес, оларға ие болу және жүзеге асыру мүмкіндіктерін білдіретін заңи қалып деп сенетін ғалымдар ұстанады. Бұл ретте құқықсубъектілік субъектінің құқықтық қатынастарға нақты

қатысуына тәуелсіз қатысу қабілеттілігінде болады дейді, демек Я.С. Кожеуров айтқандай «халықаралық құқықсубъектілікті жүзеге асыру көлемі құқықсубъектілікті тану үшін өлшем болып табылмайды» (Я.С. Кожеуров 2004:489-513). Каширкинаның ұстанымы әділетті болып табылады, ол «халықаралық құқықтық құқықтар мен міндеттерге ие болу қабілеті әрқашан құқықтық қатынастарға түсудің негізінде нақты, фактілі иеленуден ерекшеленеді» деп көрсеткен (А.А. Каширкина, 2004: 819-837).

Халықаралық құқықсубъектіліктің заңи қалып мәртебесін беру субъектінің нақты құқықтары мен міндеттері басқа категорияға, нақты айтқанда – халықаралық-құқықтық мәртебеге жататындығын көрсетеді. Бұл ретте Ю.В. Самовичтің «халықаралық құқық субъектісі үшін құқықтар мен міндеттерге ие болу қабілеті ғана емес, құқықтар мен міндеттерден бөлек, субъектінің бостандықтары, оның заңды мүдделері және сол сияқтылардан тұратын өзінің халықаралық-құқықтық мәртебесін жүзеге асыру да маңызды» дейтін тұжырымдамасы көрнекті болып табылады (Ю.В. Самович, 2006: 181-185).

Бұл бағыттың радикалды ағымы Т.В. Захаровтың ғылыми жұмысымен ұсынылған (Т.В. Захаров, 2006:126-129).

Ол құқықсубъектілікті саяси жалданған институт «аса формальді концепция», «эвристикалық конструкция» және «құқықсубъектілікті ұсынғаннан кейін құқықтар да, міндеттер де автоматты түрде пайда болмайтындықтан, нормативті бос категория» деп санайды.

Осылайша, жалпы алғанда екінші көзқарас халықаралық құқықсубъектілікті субъектінің анықтамайтын және оның материалдық толысуы туралы ештеңе айтпайтын абстракция ретінде қарастырады. Материалды толысу халықаралық-құқықтық мәртебе мен жағдайда көрсетілген. Бұл көзқарастың кемшілігі субъектіде құқық субъектісінің «қабілеттерінің» бар екендігін растайтын азды-көпті критерийлердің болмауы болып табылады. Ұлттық деңгейде бұл сұрақ құзыретті органның (әдетте, заң шығарушы не сот) шешім қабылдауы арқылы тұрақты шешіліп келеді. Осындай халықаралық органдар болмаған жағдайда осыған ұқсас халықаралық-құқықтық мәселе ерекше шиеленістерді тудырады.

Көзқарастың күмәнсіз артықшылығы оның концептуалдығы болып табылады. Г. Кельзеннің «Құқық субъектісі – бұл заңи нормалардың персонификацияланған бірлігі» дейтін ықшамды анықтамасы кез келген субъектіге

қатысты қолданыла алады (Г. Кельзен, 1966: 245). Оның көмегімен, мысалы, адам – атомдардың персонификацияланған бірлігі, ал мемлекет – адамдардың персонификацияланған бірлігі, ал халықаралық ұйым – мүшелердің (мемлекеттердің) персонификацияланған бірлігі және т.б. деп анықтауға болады. Дәл осы көзқарастың Лейбництің тарихи бастапқы позициясына барынша сәйкес келетіндігі де назар аударуға тұрарлық. Ақыр соңында халықаралық құқықтың дамуы үшін шешуші мәнге адамның, мемлекеттің және халықаралық ұйымның халықаралық құқықсубъектілігіне, олардың халықаралық-құқықтық мәртебесі және олардың арасындағы байланысқа қатысты келісімге келу ие. Жеке тұлғаның халықаралық құқық субъектісі мәртебесін алуға талпынысы осы мәртебеге мемлекеттердің ұзақ жылдар бойы озбырлығына толықтай табиғи жауабы болып табылады. Адамның мемлекетті өз мүдделерін қанағаттандыру үшін құрғанын еске алатырып және мемлекет пен адамның мүдделері әрқашан сәйкес келе бермейтіндігін түсініп, бұл бағыттағы салынатын күш әділеттікті қалпына келтіру ретінде қарастырылады. *Justitia in suo cuique tribuendo cernitur* (Klabbers J., 1998: 244)!

Лейбниц ұстанымына тамырын бекіткен Дж. Брирли, Же. Ссель, Г. Кельзен және Г. Лаутерпахт теориялары осы күштердің концептуалды негізі болды. Манифестация, қозғалыстар, мемлекеттерге рәсімделген бұқараның бұзушылық қабілеттіктеріне таң қалған олар адамды халықаралық-құқықтық теорияның ортасына қойып, осылайша халықаралық құқықтың даму бағытын анықтады. Қол жеткізілген нәтиже ғалымдардың көзқарастарын зерттеу бойынша өз жұмысының бір бөлігіне Элизабет Нижман берген «Халықаралық құқықсубъектіліктің демистификациясы» деген атауында әділет те көрініс тапқан (Nijman E., 2004: 512).

Пандора жәшігі Нюрнберг трибуналы «Халықаралық құқыққа қарсы қылмыстар абстрактілі тұлғалармен емес, адамдармен жасалады, және халықаралық құқық ережелері осындай қылмыстарды жасайтын адамдарды жазалау арқылы ғана жүзеге асырылуы мүмкін» деп қаулы шығарған кезде ашыла бастады (ILC Yearbook, 1950).

Халықаралық ұйымдар үшін халықаралық құқық дамуының бұл өлшемі бір мағыналы емес болып табылады. Бір жағынан, олар аталған идеялардың позитивизациясында шешуші рөл ойнады. Соның ішінде адам құқықтарын қорғау бойынша халықаралық ұйымдар өз

қызметінде аталған ғалымдардың постулаттарын басшылыққа алады, ал Г. Лаутерпахта көзқарастары БҰҰ ХС тәжірибесінде халықаралық құқық субъектілері ретінде ұйымдардың мәртебесі мәселесін зерттеу кезінде тура жүзеге асырылған болатын (Лаутерпахт).

Басқа жағынан, адам құқықтарын қорғау қажеттілігін халықаралық құқықтың қызметін жаңа мәнмен толықтырды және олардың халықаралық қауымдастық үшін өзектілігін арттырды. Осылайша, мысалы, Рим Папасы Бенедикт XVI пікірінше, халықаралық ұйым «адам мен халықтардың негізгі құқықтарын қорғаушылары ретінде өз мәні және қызметінің негізгі ақтайтын дәлелі болып табылады» (Benedict XVI). Сондай-ақ үшінші маңызды жағы да бар, бұл идеялардың өзі ұйымдардың ұстанымдарын босаңсытады.

XIX ғасырдың басында Г. Грингтың әр адамды Людовик XIV: «Мемлекет – бұл мен!» (Carozza P. G., 2003:98) сөздерін қайталауға шақыруы таралды. Адамның өз құқықтарын бекіту арқылы мемлекет деңгейіне дейін көтерілуге талпынысы мемлекетті деабсолюттеу арқылы көрініс тапты. Бірінші дүниежүзілік соғыс аяқталғаннан соң халықаралық ұйымдар да соны жүзеге асыруға талпынды. Бұл ретте мемлекеттің абсолютизміне сөзсіз адамның не ұйымның абсолютизмі келетіні естен шығарылып кетті. Сонда мемлекет атындағы құқық, адам құқықтары не жалпы мүдделердің бұзылатындығында қандай айырмашылық бар?

Бір ғасырдан кейін А. Карте жағдайдың дамуының негізгі бағыттарын нақты белгіледі: «...халықаралық құқықтың ортасына адам құқықтары қою халықаралық құқық кездесуі тиіс мәселенің, нақтырақ айтқанда – халықаралық қоғамда ұжымдық тұлғалар қалай және неге арақатынасқа түсетіні туралы мәселенің өз мәнінен толықтай шегінуді білдіреді. ...халықаралық құқықтың барлық қазіргі заманғы құрылымы, жаһандық конституционализм және адамның жеке құқықтарының басымдылығына бағытталған тенденция, салттық сипаты міншіл қарастырудан толықтай қорғауда қалатындығында болып табылатын тұлғаның жеке автономиясын абсолюттеудің пайдасына ұжымдағы өмірді демонизациялауға негізделеді. Осылайша, халықаралық құқық өзін қате түсінеді және соның салдарынан, қазіргі таңда өзінен бөлінуде» (Carty, 552).

Қарапайым тест – дәйексөзде «адам құқықтарын» «мемлекетке» не «халықаралық ұйымға» ауыстыру – айтылғанды дәлелдейді. Әрі жалпы алғанда ғалымның пікірі халықаралық

қатынастардың институционализациясы мен гуманитаризациясы бір-бірін өзара толықтыра отырып қоймай, бір-біріне қарсы келуі мүмкін. Басқа мәселе екі жеке тұлғаның арасындағы қақтығыс ұжымдық тұлға баламасының мағынасын деноминациялайды. Нәтижесінде халықаралық құқық субъектісі ретінде халықаралық ұйымдардың болуына күмән келтіріледі. Ұйымдардың мұндайды әлдеқашан, бірақ өз қалыптасуының кезінде басқа өлшемдерде бастан кешіргені көрнекті.

Халықаралық ұйым идеясының дамуы үшін ең қиын кездердің бірі мемлекетті тұлға ретінде қабылдау нысанында болған мемлекеттік безгектің шыңы болды. Каширкина өз диссертациялық жұмысында атап өткендей, мұның зиянды салдары XVI ғасырдан XIX ғасырға дейін халықаралық қатынастар эволюциясының негізгі заңдылығын – «мемлекет туралы тұлға ретіндегі ой мемлекеттерді берік одақ ретінде байланыстырудың орнына олардың бөлінуіне бағыттады» – анықтаған кезде ғана айқын түсінікті болды (А.А. Каширкина, 2004).

Лихачев бұл тезисті мемлекет туралы «...тек өзекті мүдделер мен қажеттіліктің езгісінен ғана олар сыртқы қатынастарды қолдау туралы ойланады және осы үшін құрбандыққа баруға дайын болады» деп айта отырып, аяқтаған болатын (М.А. Лихачев, 2010: 95-99).

Шынымен де мұндай көзқарас бойынша мемлекеттің тұлғасы адам тұлғасын, әрі жалпы барлық өзге тұлғаларды жұтады, мемлекет заттың қырларын өзіне жинақтайды, Пандора жәшігі жабылады және ұлттық мүдделерге өте шектелген проблематикамен халықаралық қатынастарға қатысу жауап беретіндігі айқын болады.

Әкімшілік-техникалық сұрақтар бойынша ұйымдар мемлекеттің халықаралық өмірге белсенді қатысуының тиімді, зиянсыз әрі көрнекі дәлелдеме-жаңылысуы болып табылады. Кез келген басқа, жағымсыз аспектіні бұзу, ол тіпті әкімшілік сұрақтар болсын, бірден қатынастардағы дағдарысқа және ұйымнан шығуға қатысты қорқытуға себеп болады. Бұл жағдайда халықаралық ұйымдардың құқық субъектілігі рудимент тәрізді болады. Сонымен қатар XX ғасырдың ортасында ұйымдар тарихында мемлекеттер мен халықтар оларды әділеттілік тағына отырғызған, ұзаққа созылмаған болса да басқа кезең болды.

Қазірде халықаралық ұйымдар екі тұлғаның – мемлекет пен адам арасында қысылып тұр. Олардың бірінің толықтай басымдығы ұйым-

дардың мерзімдігін азайтуға және оның халықаралық құқықсубъектілігі туралы түсініктердің тарылуына алып келеді. Есесіне осындай басымдылықтың орнауының күрделі әрі көп өлшемді үрдісі, тепе-теңдікі және тежемеліктің қалыптасуы халықаралық ұйым мәртебесінің заңдастырылуы мен легитимденуінің белгілі бір деңгейін қамтамасыз етеді.

Бұл үрдіс ұйымдардың құқықсубъектілік концепциясының толыққанды нормативті рәсімделуіне және теориялық пісіп-жетілуіне жол бермейтіні анық. Және, ақыр соңында, халықаралық ұйым идеясы адамдар мен мемлекеттерге ұйымдар осы екі тұлғаның мүдделері үшін біруақытта қолданыла алғанға дейін осындай көзқарас шегінде ғана қызықты болып табылады. Адамдар халықаралық ұйымдардан мемлекет озбырлығын шектеуін күтеді – ұйымдар аясында алынған рәсімдер мен міндеттемелер адам құқықтарын бұзуға алып келуі мүмкін мемлекеттердің ұмтылыстарын шектейді және құқықтарды қорғау механизмдерінің дамуына өз үлесін қосады. Мемлекеттер ішкі және халықаралық легитимдікті талап етеді және өздері бақылау жасайтын БҰҰ Адам құқықтары жөніндегі Кеңес, Еуропа Кеңесі және сол сияқтыларға қатысады.

Осындай халықаралық ұйымдармен халықаралық қауымдастық үшін жағымсыз тенденцияларды еңсеру мақсатында «қоғамның персонализмі» жеке философиясын дамытуға шақырулар естіліп жатыр, бірақ халықаралық-құқықтық шынайылықтар бұл сұраққа тәжірибелік жауапты дереу талап етуде. Қатал тәжірибеден сабақ алған ғалымдар халықаралық ұйымдарды тұлғалық халықаралық құқықтан бөліп алып, олардың құқықсубъектілігін тұлғалар емес, қатынастар призмасы арқылы негіздеуге тырысуда. Жеке тұлғаның құқықсубъектілігі мемлекетпен аналогия бойынша құрылуы мүмкін еместігі жөнінде түсінік те күшейіп келеді (М.А. Лихачев, 2010: 74-81).

Біртіндеп халықаралық құқыққа мәжбүрленіп кіргізіліп жатқан «барлық субъектілер тең, бірақ теңіректері бар» деген қағида ортақ әділеттіліктің максималды мүмкін деңгейіне жетуге оның мәндік талпынысына сәйкес келмейді. Сондай-ақ халықаралық құқықпен реттелетін қоғамда бір субъектінің екінші субъектіден басым болуына жол берілмейді.

Мемлекеттердің көпжылдық басымдылығы жағдайында басқа субъектілерді оның деңгейіне дейін көтеру бір тамыр жайған кемшілікке ие: мемлекет үлгі болып табылмайды және оған ұқсас

болу болған қателерді қайталау және болашақ қателіктерді арттыру жолы болып табылады. Сондықтан, халықаралық құқыққа «Мемлекет бұл – мен!» деген сөздер емес, «Мемлекет – бұл адамдар» деген сөз көбірек жарасатын сияқты. Және елеулі дәрежеде халықаралық құқықтың рухы мен мәніне олардың субъектілерінің догматтық аналогиясы емес, олардың алуан түрлілігі және жалпы сипатын түсіну тән, себебі «барлық одақтар мен мекемелер адамдармен және адамдар үшін құрылған, демек олар бір мақсат пен бір құралдарға ие (Игнатенко Г.В., Лихачев М.А., 2010:200).

Адам, мемлекет, ұйым – барлығы халықаралық құқықтық қатынастардың қатысушылары болып табылады, бірақ бұл ретте өзінің мақсаттары мен қызметтеріне ие. Азаматтар мемлекеттің мақсаттары мен қызметтерін сайланбалы органдар (парламент) арқылы не тікелей (референдум) егеменді билікті жүзеге асыру арқылы анықтайды. Осындай тәртіпте мемлекеттің пайда болу сәтінде не оның өмір сүру барысында оған қосымша құқықтар мен міндеттер берілуі не олардың бірін иеленуіне бас тартылуы мүмкін. Сондай-ақ халықаралық шарттың күшіне енуіне, мемлекеттердің белгілі бір халықаралық бірлестіктерге қатысуына, оның шекараларын өзгертуі, иммунитеттерден бас тартуына және сол сияқтыларға шектеу қойылуы мүмкін.

Отбасы, тек, қауымдастық, елді мекен, қала, корпорация, мемлекет, мемлекеттер одағы, халықаралық ұйымға бірігу адамның өз ойын білдірудің, өз қажеттіліктерін қанағаттандырудың тиімдірек жаңа нысандарын іздеуі болып табылады. Бұл ретте әр кезекті кезек оның алдыңғысының орнын баспайды, тек адамдардың әділеттілікке қол жеткізуіндегі мүмкіндіктерін байыта отырып, оны толықтырады.

XIX ғасырда осыны түсіну ғалымдарға мемлекеттің ұйымның ең жетілген нысаны болуы мүмкін екеніне келісуге мүмкіндік берді және бұл ретте: «Адам өзінің алдына қойған мақсаттарының әртүрлілігінің салдарынан алуан түрлі одақтардың мүшесі болып табылады, ал соңғылары өз кезегінде өзара қатынастарға түседі және ең жоғары бірлікке ұйымдасады не олардың құрамы бүтін не бөлігі болып енеді» (Тарасов О.В, 2013:131-136).

Кері жағдайды дәлелдеу үшін халықаралық құқық мемлекеттің өлшеміне салынған болатын. Ю.Н. Чорномидздың аса дәл тұжырымдамасы бойынша, «мемлекеттің салыстырмалы қызметтік рөлі ұмытылды... мемлекет өзінің абсолютті

мағынасында адам тұлғасына ұқсатылды» (Ю.Н. Черномиц, 2008: 213-216) құқық тарихы енді мемлекеттің пайда болуынан басталды, оның дамуын мемлекеттер анықтады, оның тағдыры мемлекеттерге тәуелді болды.

Бірақ XX ғасырдың екінші жартысы мен XXI ғасырдың басы кері жағдайды көрсетті. ЕО тәжірибесі мемлекеттердің басқаруды жүзеге асырудағы тиімділігі туралы тезиске күмән білдірді. Қоғамдық өмірдің жаңа нысандарының дамуымен мемлекеттің халықаралық субъектінің алғашқы емес, кезекті субъектісі болып жатқандығы айқын болып келеді. Тиісінше, мемлекеттің екінші реттілігі де халықаралық ұйымның екінші реттілігіне (егер мұндай терминологияның өмір сүруіне құқығы бар болса) қарағанда анығырақ болуда.

XIX ғасырдағы халықаралық құқық философиясының идеалы субъективті (адам, мемлекет) және объективті (одақ) бастаулардың үйлесімді байланысы болып табылды. Оған қол жеткізу жолында философия еңсере алмайтын бөгет – тұлғаға табыну тұрды. «Мемлекеттік фетишизмге және белгілі бір тірі жан ретінде мемлекет нысанындағы пірге табыну», ұйымға табыну және адамға табыну тарихта кезек-

пен messiандық рөл атқаруға тырысты және осы арқылы біртіндеп үйлесімділікке алып келді. Тұлғаға табунды жою осыған тікелей мүдделілердің өздері үшін күрделі әрі ұзақ уақытқа созылған іс болды (Тарасов О.В., 2013: 131-136).

Қорытынды

Ал бұл орындалмағанша, адамның халықаралық құқықсубъектілігі туралы түсінік халықаралық құқықтың табиғаты мен міндеттеріне сай келмейтін болады. Осындай жүйелік мәселені шешу мақсатында XXI ғасырдың басындағы халықаралық құқық философиясы алға елеулі қадам жасады. Ол әділетті түрде адамды да, мемлекетті де, халықаралық ұйымды да барлық халықаралық құқық ауруларының панацеясы ретінде қарастырмайды, тек олардың белгілі бір үлестерін таниды. Олар абсолютіден салыстырмалы категорияларға айналады. Дәл осындай туралау жалпы халықаралық құқықтың және жеке алғанда халықаралық құқықсубъектілік институтының дамуы үшін оң перспектива болып табылатын сияқты.

Әдебиеттер

- 1 Матвеева Т.Д. (2015) Вопросы международной правосубъектности в контексте международной защиты прав человека // В сборнике: Актуальные проблемы современного международного права материалы XII ежегодной международной научно-практической конференции, посвященной памяти профессора И. П. Блищенко: в 2 частях. Российский университет дружбы народов; отв. ред. А. Х. Абашидзе. – С. 403-411.
- 2 Ковлер А.И. (2003) Проблемы международного права в решениях Европейского суда по правам человека (международная правосубъектность индивида и иммунитет государств) // Российский ежегодник международного права. – С. 299-306.
- 3 Морун Н., Демчук Д.С. (2013) Правосубъектность физических лиц в международном контексте на примере российского и французского законодательства // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. № 5. С. 802-812.
- 4 Послание папы франциска на всемирный день мира/1278408 <http://ru.radiovaticana.va/news/2017/01/01/>
- 5 Соколовский С.В. (1997) Правосубъектность в международном праве // В сборнике: Этнометодология проблемы, подходы, концепции. Сер. «Этнос. Культура. Социум» Российский научно-исследовательский институт природного и культурного наследия им. Д.С. Лихачева; Редакторы-составители: А.А. Пископпель, В.Р. Рокитянский, Л.П. Щедровицкий. – Москва, С. 63-81.
- 6 Белькова Е.Г. (2010) Правосубъектность физических лиц в гражданском и международном частном праве // Е.Г. Белькова; Федеральное агентство по образованию, Байкальский гос. ун-т экономики и права. – Иркутск, с.23-25.
- 7 Samuelis Ammonii (1693) Codex juris gentium diplomaticus, in quo tabulae authenticae actorum publicorum, tractatum, aliarumque rerum majoris momenti per Europam gestarum... continentur; a fine seculi undecimi ad nostra usque tempora aliquot tomis comprehensus... Edidit G. G. L. Hannoverae, literis & impensis Samuelis Ammonii. MDCXCIII Identifiant : ark:/12148/bpt6k6538191w
- 8 Jones W. J. (1945) Leibniz as International Lawyer // BYIL. – Vol. XXII. – P. 5.
- 9 Barberis J.A. (1983) Nouvelles questions concernant la personnalité juridique internationale // Recueil des cours. – Vol. 179. – P. 169
- 10 Hickey J. E., Jr. (1997) The Source of International Legal Personality in the Twenty First Century. – The Hofstra Law & Policy Symposium. – Vol. 2. – P. 1-18
- 11 Sellers M. N. S. (2005) International Legal Personality // Jus Gentium. – Vol. 11. – P. 67-78.

- 12 Никонова М.В. (2010) К вопросу о правосубъектности граждан в международном частном праве // Образование и право. – № 5. – С. 146-153.
- 13 Семисорова К.Н. (2007) Основные концепции относительно регулирования правосубъектности физических лиц в международном частном праве // Международное публичное и частное право. – № 2. – С. 14-17.
- 14 Маргиев В.И. (2005) Эволюции теории и практики международной правосубъектности // Вестник Адыгейского государственного университета. № 4. – С. 138-143.
- 15 Кожеуров Я.С. (2004) О новых тенденциях признания права физлица // Lex Russica. Т. LXIII. – № 2. – С. 489-513.
- 16 Каширкина А.А. (2004) Новые тенденции в доктрине международной правосубъектности // Lex Russica. Т. LXIII. №3. – С. 819-837.
- 17 Самович Ю.В. (2006) К вопросу о международной правосубъектности индивидов // Известия Томского политехнического университета. Инжиниринг георесурсов. – Т. 309. – № 5. – С. 181-185.
- 18 Захаров Т.В. (2006) К вопросу о международной правосубъектности индивида // Вестник Саратовской государственной юридической академии. – № 5 (51). – С. 126-129.
- 19 Kelsen H. (1946) *General Theory of Law and State*. – Cambridge: Harvard University Press, – P. 250.
- 20 Kelsen H. (1966) *Principles of International Law / 2nd ed.* – New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc., – P. 245.
- 21 Klabbers J. (1998) *Presumptive Personality: The European Union in International Law // International Law Aspects of the European Union / Ed. by M. Koskeniemi.* – The Hague: Kluwer Law International, – P. 244.
- 22 Nijman E. (2004) *The Concept of International Legal Personality: An Inquiry into the History and Theory of International Law.* – The Hague: TMC Asser Press, – 512 p.
- 23 ILC Yearbook. – 1950. – Vol. II. – P. 374.
- 24 Benedict XVI. *Op. cit.* – P. 15.
- 25 Carozza P. G. (2003) *Subsidiarity as a Structural Principle of International Human Rights Law // AJIL.* – Vol. 97. – No 1. – P. 38.
- 26 Carty A. *Op. cit.* – P. 552.
- 27 Каширкина А.А. (2004) Тенденции развития международной правосубъектности: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук / Московская государственная юридическая академия. – М., С. 24.
- 28 Лихачёв М.А. (2010) К вопросу об автономной воле как основании международной правосубъектности индивида // Вестник Челябинского государственного университета. Серия: Право. – № 19. – С. 95-99.
- 29 Лихачёв М.А. (2010) Понимание международной правосубъектности в ракурсе иных, смежных категорий // Вестник Челябинского государственного университета. Серия: Право. – № 33. – С. 74-81.
- 30 Игнатенко Г.В., Лихачев М.А. (2010) Размышления о современной концепции международной правосубъектности индивида // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – № 4 (291). – С. 200-212.
- 31 Тарасов О.В. (2013) Международная правосубъектность человека в Российской и Украинской юридической литературе конца XX – начала XXI веков // Современное право. – № 11. – С. 131-136.
- 32 Чорномидз Ю.Н. (2008) Актуальные проблемы международной правосубъектности // Альманах современной науки и образования. – № 6-2. – С. 213-216.

References

- 1 Barberis J.A. (1983) *Nouvelles questions concernant la personnalité juridique internationale // Recueil des cours.* – Vol. 179. – R. 169
- 2 Bel'kova Ye.G (2010) *Pravosub'yektnost' fizicheskikh lits v grazhdanskom i mezhdunarodnom chastnom prave // Ye. G. Bel'kova ; Federal'noye agentstvo po obrazovaniyu, Baykal'skiy gos. un-t ekonomiki i prava. Irkutsk, s.23-25.*
- 3 Benedict XVI. *Op. cit.* – P. 15.
- 4 Carozza P. G. (2003) *Subsidiarity as a Structural Principle of International Human Rights Law // AJIL.* – Vol. 97. – No 1. – P. 38.
- 5 Carty A. *Op. cit.* – P. 552. Carty A. *Op. cit.* – P. 552.
- 6 Chornomidz JN (MMVIII) *personality quod actu difficultates de iure gentium // Date of Latin Scientia et Educationis. Numerus 6-2. S. 213-216. Chornomidz JN (MMVIII) personality quod actu difficultates de iure gentium // Date of Latin Scientia et Educationis. Numerus 6-2. S. 213-216.*
- 7 Jones W. J. (1945) *Leibniz as International Lawyer // BYIL.* – Vol. XXII. – P. 5.
- 8 Ignatenko G.V., Likhachev M.A. (2010) *Razmyshleniya o sovremennoy kontseptsii mezhdunarodnoy pravosub'yektnosti individa // Izvestiya vysshikh uchebnykh zavedeniy. Pravoved*
- 9 ILC Yearbook. – 1950. – Vol. II. – P. 374.
- 10 Hickey J. E., Jr. (1997) *The Source of International Legal Personality in the Twenty First Century.* – The Hofstra Law & Policy Symposium. — Vol. 2. – R. 1-18
- 11 Kashirkina A.A. (2004) *Novyye tendentsii v doktrine mezhdunarodnoy pravosub'yektnosti // Lex Russica. Т. LXIII. № 3. S. 819-837.*
- 12 Kashirkina A.A. (2004) *Tendentsii razvitiya mezhdunarodnoy pravosub'yektnosti // avtoreferat dissertatsii na soiskaniye uchenoy stepeni kandidata yuridicheskikh nauk / Moskovskaya gosudarstvennaya yuridicheskaya akademiya.*
- 13 Kelsen H. (1946) *General Theory of Law and State.* – Cambridge: Harvard University Press, – P. 250;
- 14 Kelsen H. (1966) *Principles of International Law / 2nd ed.* – New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc., – P. 245.

- 15 Klabbers J. (1998) Presumptive Personality: The European Union in International Law // International Law Aspects of the European Union / Ed. by M. Koskeniemi. – The Hague: Kluwer Law International, – P. 244.
- 16 Kovler A.I. (2003) Problemy mezhdunarodnogo prava v resheniyakh Yevropeyskogo suda po pravam cheloveka (mezhdunarodnaya pravosub'yektnost' individa i immunitet gosudarstv) // Rossiyskiy yezhegodnik mezhdunarodnogo prava. S. 299-306.
- 17 Kozheurov YA.S. (2004) O novykh tendentsiyakh priznaniya prava fizlitsa // Lex Russica. T. LXIII. № 2. S. 489-513. 16 17 126-129.
- 18 Likhachov M.A. (2010) K voprosu ob avtonomnoy vole kak osnovanii mezhdunarodnoy pravosub'yektnosti individa // Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Pravo. № 19. S. 95-99.
- 19 Likhachov M.A. (2010) Ponimaniye mezhdunarodnoy pravosub'yektnosti v rakurse inykh, smezhnykh kategoriy // Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Pravo. № 33. S. 74-81.30
- 20 Matveyeva T.D. (2015) Voprosy mezhdunarodnoy pravosub'yektnosti v kontekste mezhdunarodnoy zashchity prav cheloveka // V sbornike: Aktual'nyye problemy sovremennogo mezhdunarodnogo prava materialy XII yezhegodnoy mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii, posvyashchennoy pamyati professora I. P. Blishchenko: v 2 chastyakh. Rossiyskiy universitet druzhby narodov; otv. red. A. KH. Abashidze. S. 403-411.\
- 21 Margiyev V.I. (2005) Evolyutsii teorii i praktiki mezhdunarodnoy pravosub'yektnosti // Vestnik Adygeyskogo gosudarstvennogo universiteta. № 4. S. 138-143.
- 22 Morun N., Demchuk D.S. (2013) Pravosub'yektnost' fizicheskikh lits v mezhdunarodnom kontekste na primere rossiyskogo i frantsuzskogo zakonodatel'stva // Zhurnal zarubezhnogo zakonodatel'stva i sravnitel'nogo pravovedeniya. № 5. S. 802-812.
- 23 Nijman E. (2004) The Concept of International Legal Personality: An Inquiry into the History and Theory of International Law. – The Hague: TMC Asser Press, – 512 p.
- 24 Nikonova M.B. (2010) K voprosu o pravosub'yektnosti grazhdan v mezhdunarodnom chastnom prave // Obrazovaniye i pravo. № 5. S. 146-153.
- 25 Poslanie_papy_frantsiska_na_vsemirnyy_den_mira / (MCCLXXVIII)CDVIII
<http://ru.radiovaticana.va/news/2017/01/01/>
- 26 Samuelis Ammonii (1693) Codex juris gentium diplomaticus , in quo tabulae authenticae actorum publicorum, tractatum, aliarumque rerum majoris momenti per Europam gestarum... continentur; a fine seculi undecimi ad nostra usque tempora aliquot tomis comprehensus... Edidit G. G. L. Hannoverae, literis & impensis MDCXCIII Identifiant: ark:/12148/bpt6k6538191w
- 27 Samovich YU.V. (2006) K voprosu o mezhdunarodnoy pravosub'yektnosti individov // Izvestiya Tomskogo politekhnicheskogo universiteta. Inzhiniring georesursov. T. 309. № 5. S. 181-185.
- 28 Samovich YU.V. (2006) K voprosu o mezhdunarodnoy pravosub'yektnosti individov // Izvestiya Tomskogo politekhnicheskogo universiteta. Inzhiniring georesursov. T. 309. № 5. S. 181-185.
- 29 Semisorova K.N. (2007) Osnovnyye kontseptsii otnositel'no regulirovaniya pravosub'yektnosti fizicheskikh lits v mezhdunarodnom chastnom prave // Mezhdunarodnoye publicnoye i chastnoye pravo. № 2. S. 14-17.
- 30 Sellers M. N. S. (2005) International Legal Personality // Jus Gentium. – Vol. 11. – P. 67-78.
- 31 Sokolovskiy S.V. (1997) Pravosub'yektnost' v mezhdunarodnom prave // V sbornike: Etnometodologiya problemy, podkhody, kontseptsii. Ser. "Etnos. Kul'tura. Sotsium" Rossiyskiy nauchno-issledovatel'skiy institut prirodnogo i kul'turnogo naslediya im. D.S. Likhacheva; Redaktory-sostaviteli: A.A. Piskoppel', V.R. Rokityanskiy, L.P. Shchedrovitskiy. Moskva, S. 63-81.
- 32 Zakharov T.V. (2006) K voprosu o mezhdunarodnoy pravosub'yektnosti individa // Vestnik Saratovskoy gosudarstvennoy yuridicheskoy akademii. № 5 (51).